

FORSKYDNINGER MELLEM SAMFUNDSKLASSERNE

I EFTERKRIGSTIDEN 1)

ELI F. HECKSCHER

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/nto/nto_3rk-PDF/nto_3rk_0044_88635.pdf

pdf genereret den : 24-1-2006

FORSKYDNINGER MELLEM SAMFUNDS- KLASSERNE I EFTERKRIGSTIDEN¹⁾

Af ELI F. HECKSCHER

DEN ejendommelige svenske Digter og Polyhistor C. J. L. Almqvist skrev for omtrent hundrede Aar siden om det Slør, der hang foran Evropas Fremtid og forhindrede os fra at se klart. Sjældent har vel dette Slør været tættere eller mindre gennemsigtigt end i Dag, og Menneskene er gefundenes Fressen for allslags falske Profeter, der prøver paa at fange dem i deres Garn og i stor Udstrækning ogsaa har Held dermed. Det forefalder tit haabløst at prøve paa at danne sig et Skøn over Udviklingstendenser i vore Dage, men nogle Ord i Fortsættelsen af Almqvists Ytring kan citeres som Udtryk for, at saadanne Forsøg alligevel ikke kan undlades: »Det er os trods Alt nødvendigt og Mennesket værdigt om den Vej, vi selv og vore Børn har at vandre, at ane saa meget, som fordres for at træde i den rigtige Retning«. Med den stærkeste Bevidsthed om det usikre i alle Forsøg paa at gennemskue Fremtiden kan vi simpelthen ikke undlade dem, fordi ogsaa en Mangel paa bedste Antagelser i Virkeligheden betyder en stiltiende Forudsætning i en eller anden Retning.

Hvis vi skal prøve paa at »ane noget om den Vej, vi selv og vore Børn har at vandre«, saa er der intet andet Udgangspunkt end et Studium af Efterkrigstidens Udviklingstendenser og et Skøn over Udsigterne til, at de bevares eller forandres i den overskuelige Fremtid. Det er næsten blevet en Almensandhed at Efterkrigstiden betegner en ny Fase i Menneskehedens Historie, og skønt vi endnu staar de store Forandringer altfor nær til at kunne vide det med Sikkerhed, er der meget der taler for, at de fem

¹⁾ Denne Artikel gengiver i det mindste i Hovedtræk et Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 25. Februar 1936. Men da Foredraget blev holdt uden Manuskript og først langt senere er nedskrevet, har jeg ikke anset mig forhindret i at medtage alle Ændringer, der har syntes mig hensigtsmæssige, ogsaa saadanne, som er foranlediget af Indlæg i den efterfølgende Diskussion.

FORSKYDNINGER MELLEM SAMFUNDS- KLASSERNE I EFTERKRIGSTIDEN¹⁾

Af ELI F. HECKSCHER

DEN ejendommelige svenske Digter og Polyhistor C. J. L. Almqvist skrev for omtrent hundrede Aar siden om det Slør, der hang foran Evropas Fremtid og forhindrede os fra at se klart. Sjældent har vel dette Slør været tættere eller mindre gennemsigtigt end i Dag, og Menneskene er gefundenes Fressen for allslags falske Profeter, der prøver paa at fange dem i deres Garn og i stor Udstrækning ogsaa har Held dermed. Det forefalder tit haabløst at prøve paa at danne sig et Skøn over Udviklingstendenser i vore Dage, men nogle Ord i Fortsættelsen af Almqvists Ytring kan citeres som Udtryk for, at saadanne Forsøg alligevel ikke kan undlades: »Det er os trods Alt nødvendigt og Mennesket værdigt om den Vej, vi selv og vore Børn har at vandre, at ane saa meget, som fordres for at træde i den rigtige Retning«. Med den stærkeste Bevidsthed om det usikre i alle Forsøg paa at gennemskue Fremtiden kan vi simpelthen ikke undlade dem, fordi ogsaa en Mangel paa bedste Antagelser i Virkeligheden betyder en stiltiende Forudsætning i en eller anden Retning.

Hvis vi skal prøve paa at »ane noget om den Vej, vi selv og vore Børn har at vandre«, saa er der intet andet Udgangspunkt end et Studium af Efterkrigstidens Udviklingstendenser og et Skøn over Udsigterne til, at de bevares eller forandres i den overskuelige Fremtid. Det er næsten blevet en Almensandhed at Efterkrigstiden betegner en ny Fase i Menneskehedens Historie, og skønt vi endnu staar de store Forandringer altfor nær til at kunne vide det med Sikkerhed, er der meget der taler for, at de fem

¹⁾ Denne Artikel gengiver i det mindste i Hovedtræk et Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 25. Februar 1936. Men da Foredraget blev holdt uden Manuskript og først langt senere er nedskrevet, har jeg ikke anset mig forhindret i at medtage alle Ændringer, der har syntes mig hensigtsmæssige, ogsaa saadanne, som er foranlediget af Indlæg i den efterfølgende Diskussion.

Aar 1914—1919 har sat stærkere Skel, end man almindeligvis finder i saa kort et Tidsrum.

Næsten den eneste Mulighed, man har for at studere de grundlæggende og universelle sociale Forskydninger i Efterkrigstidens Samfund, bestaar i at sammenligne de to sidste Folketællinger, der i næsten alle Lande fandt Sted i 1920 og 1930 (eller 1921 og 1931). De to Aar er slet ikke saa galt valgt, da de tegner Stillingen i Begyndelsen af Efterkrigstidens to store Kriser. F. Eks. for Sveriges og Frankrigs Vedkommende passer dette endog nøjagtig, for de fleste Lande vilde 1929 have været bedre end 1930, men det er der nu ikke noget at gøre ved. Det maa endvidere tilstaa, at den Statistik over Befolkningens eller Forsørgernes Erhverv eller Beskæftigelser, der staar til Raadighed, er meget mangelfuld saavel m. H. t. den sociale Lagdeling som ogsaa efter Fordeling paa Næringsveje, især derved at forskellige Metoder er blevet benyttet i de to Folketællinger. Nogen korrekt Sammenligning mellem de forskellige Lande er det endogsaa Regelen, at man ubetinget ikke kan foretage, men dette har mindre Betydning for mine Formaal, da det er Forskydningerne i Tiden, det her gælder. Hvis ikke Problemet var saa vigtigt, vilde man næppe benytte et Materiale af den Slags, men nu maa man hjælpe sig med, hvad man kan faa. De valgte Lande er saadanne, hvor en vis Overensstemmelse mellem de to Folketællinger kan siges at foreligge. Som det fremgaar af efterfølgende Tabel er ogsaa Tendensen næsten helt igennem saa aabenbar, at de store statistiske Mangler ikke synes at gøre nogen egentlig Fortræd¹⁾.

¹⁾ I Tabellen mangler, som man vil finde, i første Række Danmark. Anledningen er den nævnte, at de to Folketællinger (1921 og 1930) i dette Tilfælde aabenbart har fulgt meget forskellige Principper. Allerede den stedfundne Forøgelse af den totale erhvervsdrivende Befolkning, fra 1 361 800 til 1 845 700 eller med over en Trediedel i ni Aar, viser dette; og endnu vigtigere er, at Gruppen »Andre Erhverv« er steget fra 16 300 til 263 800. Noget sandsynligere Resultater end ved at medtage hele den erhvervsdrivende Befolkning faar man ved at udelade de »Andre Erhverv«; de fem Grupper i Tabellen bliver paa den Maade for Danmarks Vedkommende som følger:

	1921	1930
Gruppe I	35,3	35,4
Gruppe II	27,3	27,3
Gruppe III	16,9	18,2
Gruppe IV	7,1	7,0
Gruppe V (undtagen »Andre Erhverv«) ..	13,4	12,1
Ialt....	100,0	100,0

Befolkningens Fordeling efter Erhverv i en Række Lande
1920 og 1930 (eller nærliggende Aar).¹⁾

Lande	Aar	I Land- brug, Fiskeri, Skovbrug	II Industri, Haand- værk, Minedrift	III Handel, Skibsfart, Sam- færdsel i øvrigt	IV Off. Admini- stration, liberale Erhverv	V Tyende o. l., Andre Erhverv	Til- sam- men
Sverige	1920	40,7	31,0	14,3	5,6	8,4	100,0
	1930	35,6	31,7	17,5	6,3	8,9	100,0
Finland	1920	68,9	12,8	6,0	2,9	9,4	100,0
	1930	63,4	14,4	7,4	3,6	11,2	100,0
Norge	1920	36,8	29,0	19,7	5,1	9,4	100,0
	1930	35,3	26,5	21,8	5,7	10,7	100,0
England, Wales..	1921	6,8	47,3	24,5	10,4	11,0	100,0
	1931	5,6	46,2	26,9	10,9	10,4	100,0
Skotland	1921	9,5	49,4	22,9	9,0	9,2	100,0
	1931	8,9	45,1	26,6	10,2	9,2	100,0
Frankrig	1921	41,5	29,9	16,6	8,1	3,9	100,0
	1926	38,3	33,2	17,1	7,4	4,0	100,0
Italien	1921	55,7	24,3	10,3	6,1	3,6	100,0
	1931	47,3	29,5	12,9	6,3	4,0	100,0
Holland	1920	23,6	37,4	21,3	8,2	9,5	100,0
	1930	20,6	38,1	23,4	8,6	9,3	100,0
Svejts	1920	25,8	44,2	16,7	7,1	6,3	100,0
	1930	21,3	45,0	19,0	7,5	7,3	100,0
Tyskland	1925	30,5	42,1	16,4	6,6	4,4	100,0
	1933	28,9	40,4	18,4	8,4	3,9	100,0
Tjekkoslavakiet .	1921	33,7	40,5	10,9	7,9	7,0	100,0
	1930	28,3	42,2	13,6	8,5	7,4	100,0
De For. Stater ..	1920	26,3	33,4	18,3	6,9	15,1	100,0
	1930	22,0	30,9	21,1	8,5	17,5	100,0
Kanada	1921	35,0	25,4	20,0	9,0	10,6	100,0
	1931	31,2	26,6	23,4	9,1	9,7	100,0
Japan	1920	53,8	21,0	15,5	5,4	4,3	100,0
	1930	50,4	18,9	19,1	6,9	4,7	100,0
Ialt	Omk.						
	1920	35,1	33,2	16,8	7,1	7,8	100,0
	1930	31,3	33,1	18,4	8,3	8,9	100,0

Hvis denne Beregning svarer til Virkeligheden, vilde altsaa Fordelingen mellem de forskellige Erhverv i Danmark i Efterkrigstiden have vist usædvanlig Uforanderlighed; men om dette ogsaa slaar til, savner jeg Mulighed for at bedømme.

¹⁾ Kilde: Statistical Year-Book of the League of Nations, hvor der i Aargang 1935 foreligger en temmelig detailleret Diskussion af Tallenes Karakter for en Række Lande. Naar ikke Hensyn til Overensstemmelse mellem de to Tællinger eller Angivelsernes Karakter har foranlediget en anden Behandling, gælder Tallene Næringsgrupper, ikke egentlig Beskæftigelser.

Det grundlæggende Synspunkt paa Betydningen af Næringsveje og Beskæftigelser maa paa langt Sigt være deres Mulighed for at skabe, hvad Menneskene trænger til som Dækning af deres Behov, enten direkte gennem de fremstillede Varer og Ydelser eller indirekte gennem Udveksling af disse mod andre. Men især under Efterkrigstiden har et andet eller endog modsat Synspunkt spillet en langt større Rolle for Menneskenes Opfattelse og for den økonomiske Politik. Det gælder de forskellige Erhvervs Evne til at give Beskæftigelse. At dette Synspunkt meget ofte, maaske i de fleste Tilfælde, virker vildledende har mindst af Alt sin Grund i, at det skulde være betydningsløst i sig selv. Tværtimod forefalder det idetmindste mig, at Menneskenes Trang til Beskæftigelse er næsten ligesaa elementær som deres Trang til Varer og Ydelser; Arbejdsløsheden er en af de største Ulykker for et Individ eller et Folk. At dette andet Synspunkt alligevel efter min Mening maa træde tilbage for det første, er en Følge af, at Mulighed for Beskæftigelse altid burde være tilstede, saasnart Menneskene ikke har faaet Alt, hvad de kunde have Lyst til; thi før dette er indtruffet, skulde man tænke sig, at der altid forelaa Mulighed for Beskæftigelse ved at fremstille, hvad der mangler. At denne Tankegang i en simpelthen overvældende Udstrækning synes at staa i Strid med Efterkrigstidens Erfaringer, kan alene forklares ved den økonomiske Organisations Vanskeligheder, skønt i dette Tilfælde til Overflod skærpet ved saavel national som international Politik. Modsætningen mellem de to Synspunkter er paa en Maade den røde Traad i den følgende Fremstilling.

Tabellen viser, som man vil finde, Udviklingen fra 1920 til 1930 (eller nærliggende Aar) i fjorten Lande, med meget forskellig økonomisk og social Struktur. Saa meget mere paafaldende er da Overensstemmelsen mellem Forskydningerne i Land efter Land, naar man ser paa Hovedresultaterne.

Den uden Sammenligning stærkeste Tendens, man finder, er Nedgangen i Landbrugsbefolkningens Andel i Totalbefolkningen. Den genfindes i alle de optagne Lande uden Undtagelse og betyder i de fleste en stærkere Forskydning end i nogen anden Gruppe. De Forenede Staters Udvikling er paa dette ligesom paa de fleste andre Punkter særlig oplysende. Hvis man der gaar saa langt tilbage som til 1910, vil man finde, at Landbrugsbefolkningen dengang var saa stor som 33 Procent, saaledes en Trediedel af Totalbefolkningen, mod kun 22 Procent i 1930, altsaa en Nedgang i Andel med en Trediedel, en voldsom Forandring i tyve

Aar. For alle Lande under ét er Nedgangen mellem 1920 og 1930, som man vil finde, fra 35,1 til 31,3 Procent, m. H. t. procentuel Del af Befolkningen en større Forandring end i nogen af de andre Grupper, skønt nogle af disse viser større Ændring i Forhold til deres egne Udgangstal.

Forklaringen paa Landbrugsbefolkningens Nedgang er ikke langt borte, skønt der næppe er noget andet Punkt, hvor Folk krymper sig i samme Grad ved at se Virkeligheden i Ansigtet. Man kan pege paa — i det mindste — tre vigtige Aarsager.

Den første Aarsag er simpelthen den stigende Levestandard, fordi den betyder, at Folk faar Lejlighed til at dække stedse svagere Behov og følgelig benytter en aftagende Del af deres Indtægt til de elementære Behov. Allerede Adam Smith henlede Opmærksomheden derpaa, naar han skrev (i Dræbyes danske Oversættelse): »Lyst til Føde er hos ethvert Menneske indskrænket ved den menneskelige Maves snevre Rum, men Lyst til Beqvemmeligheder og Prydelser paa Bygninger, Klæder, Eqvipager og Husgeraad synes ikke at have nogen Indskrænkning eller vis Grændse«¹). Denne Forklaring maa rigtignok begrænses noget, forsaavidt som en Forhøjelse over et meget lavt Niveau sandsynligvis i første Række medfører, at Folk kommer til at spise mere; først naar Maven er fyldt, bliver dens »snevre Rum« føleligt, efter almindelige økonomiske Love. Men naar dette Stade er naaet, bliver Landbrugsbefolkningens aftagende Andel i Totalbefolkningen næsten en Maalestok paa den stigende Behovsdækning, idetmindste for Verden som Helhed — for de enkelte Lande kan en Forskydning i den internationale Handel skabe andre Resultater. Det maa dog tilføjes, at den Forskydning fra vegetabilsk til animalsk Føde, der ogsaa er et Udtryk for stigende Velstand, kan komme til at medføre Undtagelser, fordi den animalske Konsumtion i Forhold til sin fysiologiske Værdi kræver større Produktionsopofrelser end den vegetabilske — det er jo netop Udtrykket for dens højere Omkostninger og deraf følgende Uopnaaelighed for de allerfattigste. Ogsaa i dette Tilfælde maa man dog ved Standardforhøjelse regne med en Nedgang i den relative Landbrugsbefolkning, fordi den stigende Indtægt sandsynligvis skaber en stærkere ny Efterspørgsel for andre Varer end Levnedsmidler, naar de forskellige Varers Værdi beregnes paa Grundlag af den Mængde Arbejdskraft, deres Fremstilling kræver.

¹) Undersøgelse om National-Velstands Natur og Aarsag (Kbhvn. 1779) I, 235 f.

Nu er det jo paa den anden Side vel bekendt, at Ricardo og hele den senere klassiske Skole regnede med et næsten modsat Resultat, nemlig med en stadig stigende Jordrente, foranlediget af et stigende Behov efter Levnedsmidler, der ikke kunde tilvejebringes uden en pr. Enhed stigende Mængde Arbejdskraft. Ogsaa hvis Efterspørgselen pr. Individ vilde have været aftagende, forsaavidt Antallet Individer ikke steg, mente den ricardianske Skole, at det savnede Betydning, fordi Befolkningens Tilvækst vilde forøge den totale Efterspørgsel i en Grad, der — sandsynligvis — vilde forhindre en Forhøjelse af Indtægtsniveauet. Den revolutionære Forandring paa dette Punkt er aabenlys og udgør den anden Aarsag til den landbrugende Befolknings Tilbagegang.

Den tredie Aarsag er Forandringen i Landbrugets Teknik, der ogsaa har vendt den ricardianske Forestilling om stigende Knapthed paa Levnedsmidler om i sin Modsætning. Mod en stagnerende Efterspørgsel staar en — i Forhold til Arbejdskraften — stærkt stigende Produktivitet, og Resultatet kan kun blive en Formindskelse af den produktive Landbrugsbefolkning.

Som enhver ved, er dette ikke nogen ny Fremtoning under Efterkrigstiden, skønt Tendensen er bleven langt stærkere end under Aartierne nærmest før Verdenskrigen og maaske endogsaa stærkere end under 1880ernes lange Jordbrugskrise. Hvad der i alle Tilfælde skiller Efterkrigstiden fra 1880'erne, er, at den stærkt forøgede Produktivitet dengang ikke i første Række skyldtes Ændringer i Landbrugets Teknik, men i Stedet en Ændring i Transportteknikken, som aabnede nye, store og rige Arealer for den europæiske Efterspørgsel. Overfloden paa Landbrugsprodukter i 1880'erne var derfor et Engangs-Fænomen, der kunde ventes at ville forsvinde, naar de nye Omraader var lagt under Plov. Nu derimod har der aabnet sig Muligheder for næsten alle Landes Landbrug for at forhøje deres Produktivitet, og Tendensen har derfor ingen paa Forhaand angivelig Grænse. Vistnok kan det siges, at ogsaa den tekniske Udvikling maa have sine Grænser, men hvor disse ligger, er der ingen, der kan sige, og Udsigterne til et Ophør af Landbrugets relative Tilbagegang er derfor ikke lette at bedømme.

Saavidt jeg forstaar, er der egentlig kun en Faktor i Syne, som kan virke i Retning af en Forandring; men det er muligt, at den er vigtig. Hvad jeg mener, er en ny eller stærkt forøget Efterspørgsel fra de asiatiske og andre Folk, der endnu befinder sig

paa et Udviklingstrin, som de vest- og nordeuropæiske Folk allerede har forladt. Saavidt man kan bedømme, er Formerelsen der endnu meget stærk; for Ruslands Vedkommende maa dette siges at staa udenfor Diskussion. Det totale Behov af Levnedsmidler kan derfor med temmelig stor Sikkerhed antages at ville vokse. Men det er ovenikøbet muligt, at en stor Del af disse Folk endnu befinder sig paa saa lavt et Forbrugsniveau, at en Forhøjelse af deres Standard vil forøge istedetfor at formindske deres Forbrug af Levnedsmidler pr. Individ. Hvis man istedetfor at tale om Landbrug i al Almindelighed holder sig til det europæisk-amerikanske Landbrug, eller rettere til Fremstillingen af Brødkorn og animalske Produkter, er der endelig ogsaa Sandsynlighed for, at Asiens tiltagende Industrialisering vil medføre en Omlægning af Befolkningens Forbrug fra Ris til Hvede og Kød. Skal Asiens Folk komme til at spille en Rolle som Eksportører af Tekstilvarer, maa de indføre noget andet i disses Sted, og dette peger paa dem som Købere af europæisk-amerikanske Landbrugsprodukter. Selvfølgelig maa man ogsaa kende Produktionsforholdene i forskellige Dele af Verden for at kunne bedømme, om denne Antagelse slaar til, men den maa i hvert Fald ikke tabes af Syne. Paa den anden Side er det vanskeligt at finde nogen anden Mulighed end denne for, at Tendensen til Nedgang i den europæiske Landbrugsbefolkning skal ophøre.

Medens Nedgangen i Landbrugsbefolkningen er en siden lang Tid tilbage velkendt Fremtoning, ligger Efterkrigstidens store Forandring i Sammenligning med Førkrigstiden i Gruppe II: Industriebefolkningens Stagnation i Forhold til Totalbefolkningen. Enhver ved, hvor mange Tusind Gange den moderne Udvikling er bleven kaldt Industrialisme og hvor stærkt Industriebefolkningen hidtil er vokset. Nu viser Tabellen et samlet Resultat af næsten nøjagtig samme Procenttal for Industriebefolkningen i 1920 og 1930, unægtelig en Forandring af meget vidtrækkende Betydning. Det skal rigtignok tilføjes, at denne Tendens til Stagnation ikke er nær saa undtagelsesløs som Landbrugsbefolkningens Tilbagegang. Lande som Finland, Italien og Tjekkosllovakiet viser endnu stærkt stigende Tal for Industriebefolkningens Andel. Men de mer end opvejes af de andre Lande, og hvad der fortjener ganske særlig Opmærksomhed, er den amerikanske Udvikling. Industriebefolkningen i de Forenede Stater kulminerede i Aaret 1920 med 33,4 Procent, nøjagtig en Trediedel af Totalbefolkningen, og allerede ti Aar senere var Tallet kun

30,9 Procent, en slaaende Nedgang i Verdens største Industriland. Sandsynligvis finder dette til en Del sin Forklaring i, at den store Depression begyndte i Amerika saa tidligt som 1929; men det fremgaar let, at dybere liggende Aarsager maa spille en stor Rolle. Saaledes viser det sig, at 1920'ernes enestaaende amerikanske Højkonjunktur ikke formaaede at bringe det absolute Tal for Industrierbejderne i 1929 væsentlig højere op, end det havde været i et Aar med saa beskedent et Opsving som 1923. At vi her staar foran en Udvikling med dybe Rødder og tilsvarende Udsigt til at blive bestaaende, forefalder derfor afgjort sandsynligt. Maaske maa man imidlertid begrænse dette Omdømme til at gælde Europa (med Undtagelse af Rusland) og den hvide Befolkning i den øvrige Del af Verden. For Indien og Japan ligger det nær at regne med modsatte Tendenser, skønt rigtignok Tabellen ogsaa for Japans Vedkommende viser en uventet stærk Nedgang for Industriebefolkningen mellem 1920 og 1930.

Hvorledes skal dette forklares? Uden Tvivl i første Række ved, hvad der med et ulykkeligt Udtryk plejer at kaldes »Rationalisering«. Ordet er slet valgt, fordi den vigtigste Forandring efter alle Mærker at dømmes er en forstærket Mekanisering, stærkere Benyttelse af maskinmæssige Hjælpemidler, medens den bedre Organisation af en uforandret Proportion mellem Produktionsmidlerne, som burde ligge i Ordet Rationalisering, idetmindste ifølge svenske Undersøgelser har spillet en underordnet Rolle, skønt den ikke har været uden Indflydelse. Hvad der i stor Udstrækning har givet Impulsen til denne store Forandring, er Otte-timers-Lovgivning. Dette betyder ikke alene, at Arbejdskraftens Fordyning i Sammenligning med Maskinkraften har givet en Impuls til Substitution, skønt dette maaske — med nogen Sikkerhed tror jeg ikke Svaret kan gives — har været den vigtigste Aarsag. I hvert Fald har det samtidig vist sig, at Substitutionen vilde have været lønnende allerede ved de gamle Timelønninger, og Otte-Timers-Lovens Indvirkning har i disse Tilfælde simpelthen været at henlede de Industridrivendes Opmærksomhed paa den Besparingsmulighed, der allerede tidligere forelaa, i et Øjeblik hvor en Besparing af den stærkt fordyrede Arbejdskraft var uundgaaelig. Ogsaa ved at fremtvinge en Omlægning af de industrielle Bedrifter har Otte-Timers-Loven haft stor Betydning for at indføre en stærkere Mekanisering. Ved Siden heraf har sandsynligvis ogsaa det stærke Prisfald paa Industriprodukter, i Forhold til en ganske anden Udvikling af Lønningerne, medvirket. Det vigtige er i denne Sammenhæng, at den næsten revolutionære For-

andring ikke paa samme Maade som tidligere har haft sin væsentlige Aarsag i tekniske Opfindelser.

Heri ligger paa den anden Side, at en stagnerende Industriebefolkning er saa langt som vel muligt fra at betyde en stagnerende Industri. Tværtimod er Industriens Produktionsresultat maaske steget stærkere end i de fleste foregaaende Perioder af den nyere Udvikling; for Sveriges Vedkommende var Tilvæksten i Industriproduktionens Kvantitet — beregnet paa Grundlag af Udgangsaarets Priser — mellem 1920 og 1930 saa stor som 57 Procent, hvad der sandsynligvis savner Sidestykke i Landets tidligere Historie. Industrien har simpelthen sat sig i Stand til at opnaa disse store Produktionsforøgelse uden at behøve at forøge sit Personale.

Det er indlysende, at hvis denne Tendens ikke ophører — og et Ophør forefalder afgjort usandsynligt indenfor den overskuelige Fremtid — saa er Industriebefolkningens Rolle som den stadig, for ikke at sige ustandselig, stigende Del af Befolkningen tilende. Jeg skal ikke her udvikle, hvor mange og hvor store Forandringer af baade social, økonomisk og politisk Art man har at vente som Følge deraf.

Hvad jeg nu har berørt gælder Industriebefolkningen i Betydningen af dem, der beskæftiges indenfor Industrien. Men samtidig foregaar der en Forskydning ogsaa indenfor selve denne Befolkning, og den virker fra de fleste Synspunkter i samme Retning som den totale Industriebefolknings Stagnation. Det viser sig nemlig, idetmindste efter svensk Materiale, at Kontorpersonalet og det tekniske Personale d. v. s. Arbejdsformænd, Ingeniører osv., stadig stiger i Sammenligning med de egentlige Industrierbejdere, skønt disse sidstnævnte selvfølgelig alligevel forbliver i overvældende Majoritet indenfor Industriebefolkningen. Efter den svenske Statistik beskæftigede Industrien i Aarene 1913—15 8,9 Mand Forvaltningspersonale pr. 100 Arbejdere, men i 1933 var dette Tal steget til 13,6, altsaa en Tilvækst paa omkring 40 Procent af Udgangsperiodens Forhold. Det tekniske Personale voksede mellem 1913 og 1930 med 156 Procent, Kontorpersonalet i samme Tid med 76 Procent. Samtidig med at Industriebefolkningen som Helhed stagnerer, faar følgelig de Grupper, der paa Svensk plejer at kaldes »manschettyrken« — de der gaar til deres Arbejde i pæne Klæder — en stigende Betydning ogsaa indenfor Industriebefolkningen.

Endnu meget vigtigere er den nøjagtig tilsvarende Tilvækst indenfor den tredje Gruppe, H a n d e l e n s o g S a m f æ r d s e l e n s B e-

folkning. I de tidligere meddelte Tal for Danmark udgør dette den eneste Forandring af nogen Betydning, og som man vil finde af Tabellen, er den der aldeles undtagelsesløs. Dette er maaske den bedst kendte af alle Efterkrigstidens sociale Forskydninger; »Pinebergs« og »Larsen« er skønlitterære eller dramatiske Behandlinger deraf, og det synes at staa udenfor Tvivl, at man her vil møde den kommende Tids største sociale Spørgsmaal. Forklaringen er i dette Tilfælde ikke langt borte. Den stærkt stigende industrielle Produktion er indenfor Industriproduktionens eget Omraade gaaet Haand i Haand med organisatoriske Forandringer, der har gjort det muligt at nøjes med en i Hovedsagen uforandret Mængde menneskelig Arbejdskraft. Handel og Samfærdsel har paa den Maade faaet en stadig voksende Mængde Varer at transportere og fordele; men de har paa den anden Side ikke undergaaet den samme revolutionerende Forandring i Retning af Mekanisering og Organisation som Industrien og trænger følgelig til en Forøgelse af deres Personale for at magte de Opgaver, Industriens Ekspansion har skabt. Dette er, efter hvad jeg tror, den vigtigste Del af Forklaringen. Men dertil kommer sandsynligvis noget ganske andet, nemlig at de økonomiske Forandringer i andre Henseender er kommet til at stille stærkere Krav end tidligere til den kommercielle Opgave. Den stigende Standard lader en stadig større Del af Efterspørgselen rette sig imod undværlige Ting, og det siger sig næsten selv, at der kræves mere Arbejde for at sælge undværlige Ting, end hvad der dækker elementære Behov. De sidste maa man have, og Variationsmulighederne er temmelig begrænsede; men derimod er Valget mellem Luksus- og Nydelsesmidler næsten ubegrænset. Derfor kan man sige, at Forøgelsen af Handelens og Samfærdselens Opgaver har sin Rod i den samme Forandring, der lader Landbrugsbefolkningen gaa tilbage.

Samfundet gaar følgelig, saa langt vi kan se, i Retning af tiltagende Kommercialisering, og denne er fra visse Synspunkter — ikke fra alle — egnet til at trænge den tidligere altovervejende Industrialiseringstendens tilbage. Det er derfor muligt, skønt ikke sikkert, at mange af de Træk i de moderne Samfund, som vi har vænnet os til at betragte som grundlæggende, er i Færd med at synke tilbage. Hvad jeg her i første Række tænker paa, er den store Bedrifts Sejr over den mindre. Nogle vigtige Tegn tyder paa, at en Tilbagegang her er paa Vej, hvad der i og for sig harmonerer godt med den voksende Kommercialisering, fordi Handelen aldrig har Trang til saa store **Bedrifter som Indu-**

strien og Transportvæsenet; den bestaar, efter hvad jeg har kunnet finde, i Automobilismens og de smaa Motorers voldsomme Fremrykning. Ogsaa her er den svenske Industristatistik af Interesse. Medens Arbejdspladser med højst 10 Arbejdere i 1913 kun tog 5,8 Procent af det totale Arbejderantal, var den tilsvarende Del i 1930 saa stor som 8,5 Procent, og ingen Gruppe voksede ligesaa stærkt mellem de to Aar, omend Gruppen med det største Antal Arbejdere pr. Arbejdsplads (over 1000) var den, der voksede næststærkest (fra 8,2 til 10,5 Procent af det samlede Arbejdertal). I Gennemsnit sank ogsaa Antallet af Arbejdere pr. Arbejdsplads fra 39 i 1913 til 31 i 1930 og yderligere til 28 i 1933. Hvor Forklaringen i første Række er at søge, fremgaar temmelig tydelig af Udviklingen indenfor Maskinværkstederne. I denne Undergruppe viste de smaa Enheder (paa højst 10 Arbejdere) næsten Firdobling mellem 1913 og 1930, medens det tilsvarende Tal for Industrien som Helhed kun var 85 Procent, mindre end en Fjerdedel af Forandringen for Maskinværkstedernes Vedkommende. Sammenhængen med Automobilismen forefalder her utvivlsom og den med de smaa Motorer idetmindste sandsynlig.

Ogsaa indenfor de mer eller mindre selvstændige Næringsdrivendes Rækker er der altsaa en tydelig Tilvækst for »den lille Mand«, adskilt paa den ene Side fra de store Driftsherrer og paa den anden Side fra de rene Industriarbejdere. Overensstemmelsen er aabenbar mellem denne Udviklingstendens og den, der lader Handelens Folk stadig vokse i relativ Betydning og samtidig giver teknisk Personale og Kontorpersonale tiltagende Vægt ogsaa indenfor Industrien selv i Sammenligning med de egentlige Industriarbejdere. At dette ikke var, hvad Karl Marx havde i Tanker, naar han forudsagde Mellemløbsklassens Forsvinden, forefalder klart, hvor vidt man end har drevet det i Retning af at fortolke ham, paa samme Maade som Bibelen, i Overensstemmelse med de mest vekslende faktiske Fænomener. Men Betydningen af, hvad Marx mente eller ikke mente, er underordnet. Det vigtige er, at Samfundsforskeren, uden Hensyn til hvilkesomhelst Doktriner, sætter sig i Stand til uhildet at betragte de sociale Fænomener og at forstaa, hvad de betyder. Som jeg allerede har antydnet, kommer Fremtiden uden Skygge af Tvivl til at byde Overraskelser for os alle, baade Marxister og Ikke-Marxister, og det vil blive vor Pligt ærligt at tilstaa det.
